

Leah DeVun: Prophecy, Alchemy, and the End of Time. John of Rupescissa in the Late Middle Ages. Columbia University Press, 2014, 255 str., ISBN 978-0-231-14589-8 (ISBN 978-0-231-51934-2, e-book).

V posledních přibližně dvaceti až třiceti letech výrazně ožila aktivita historiků zabývajících se dějinami alchymie, což mimo jiné souvisí s nástupem mladší generace odborníků, kteří současně s historií mnohdy vystudovali rovněž některý přírodovědný obor. Pro tento obnovený zájem je typické, že se nejednou přehodnocují starší názory v souvislosti s tím, jak se objevují fundované rozborů děl dosud málo prozkoumaných nebo docela neznámých. Ostatně i starší díla bývají podrobena nové analýze. Nepříliš povzbudivé pro Evropany je konstatování, že řada děl vskutku klíčových je americké provenience – v USA dnes působí skupina odborníků, kteří jsou skutečně špičkovými znalci evropské alchymie a jejich práce jsou do značné míry určující pro další vývoj historiografie této oblasti. Trochu nenápadně se k této skupině připojil dr. Leah DeVun (Texas A&M University), a to knihou vydanou již roku 2009. Tato recenze vychází z vydání 2014.

Nejprve k parametrům útlé knížky čítající pouhých 255 stran, kde navíc při bližším pohledu zjistíme, že textu jsou jen 163 strany. Zbytek tvoří podrobný rejstřík (10 stran), bibliografie (20 stran) a skutečně impozantní poznámkový aparát (57 stran). Pouhé čtyři ilustrace prakticky znamenají, že knize dominuje text. Uvedená statistika naznačuje, že jde o dílo zpracované velmi pečlivě, v němž je shromážděn rozsáhlý materiál.

Jak podtitul doplňuje, kniha je věnována Johannu z Rupescissy, méně známému též pod jménem Jean de Roquetaillade, jedné z nejvýznamnějších postav pozdního evropského středověku. Druhé ze jmen neklamně dokládá francouzský původ. Máme co činit s osobností delší dobu pokládanou spíše za problematickou, a to dokonce do té míry, že ji historiografie alchymie občas ještě v první polovině minulého století řadila mezi anonymní či snad pseudoanonymní autory (např. J. M. STILLMAN. *The Story of Alchemy and Early Chemistry*. 1924, s. 296; autor působil na Stanfordské universitě). Dnes již nepochybujeme o tom, že Rupescissa je skutečná postava, jen chybějí přesnější životopisná data, především rok narození. Najdeme často jen „začátek 14. století“, případně „? 1310“, v horším případě pouze onen otazník. Úmrtí je datováno dost přesně: 1365/1366. Naštěstí jsou známa aspoň další podstatná data života tohoto muže.

Zvýšený zájem o Rupescissu je do značné míry dán diskusí o počátcích iatrochemie, tedy použití umělých chemicky či alchymicky připravených preparátů pro medicínské účely. Tradičně se počátky této oblasti protochemických aktivit spojovaly s Paracelsem (1493/1494–1541), jehož zásluha je nesporná, zvláště

pak skutečnost, že svým velmi rasantním způsobem prosadil iatrochemii definitivně. Ale jak se dnes ukazuje, počátky tohoto trendu sahají do vzdálenější minulosti, přibližně do přelomu 13. a 14. století, a byl to právě Rupescissa, kdo jim dal klíčový impuls, který přesáhl staletí. Recenzovaná kniha prochází podrobně životní osudy tohoto muže a především zpracovává jeho názory v širokém dobovém kontextu.

Rupescissa začal patrně roku 1327 studovat na univerzitě v Toulouse, roku 1332 vstoupil do františkánského řádu, načež se o pouhých dvanáct let později ocitl v klášterním vězení, nikoli jediném. Místa se střídala, v lepším případě šlo přinejmenším o internaci. Do konce života již tyto nepřívětivé prostory neopustil. Důvody jeho izolace byly hned dva, do jisté míry propojené. Prvním byla kritika vlastního františkánského řádu, volání po návratu k původní skromnosti. Byla to kritika mírná, již by se dala učinit přítrž pokáráním. Rupescissa se však velmi aktivně zapojil do tehdejšího trendu apokalyptických předpovědí, což bylo horší.

V této činnosti nebyl první. Recenzovaná kniha to velmi podrobně probírá – proroků apokalypsy byla tehdy řada, ale Rupescissa je dnes pokládán za nejoriginálnějšího z nich. Rozhodně bylo předpovídání příchodu Antikrista počínání riskantní. Jeden z Rupescissovyých předchůdců v této aktivitě byl proslulý katalánský lékař a rovněž amatérský teolog Arnald z Villanovy (asi 1240–1311), jenž sepsal mimo jiné dílo *De tempore adventus Antichristi* a nejen za to málem skončil na inkviziční hranici tím spíš, že ve svých spisech označoval papežské buly za dílo lidské a nikoli božské. Zachránila ho zřejmě žlučnicková kolika Svatého otce, kterou pan Arnald zažehnal, takže pak dostal darem hrad. Zmiňujeme se o tomto muži podrobněji, protože právě na něj se Rupescissa ve svém díle často odvolával.

Rupescissu mohly jeho názory rovněž přivést na hranici, kupodivu unikl inkvizici, přesněji byl sice vyslýchán, ale zůstalo jen u jeho věznění. DeVun hledá vysvětlení, jak to bylo možné (s vědomím toho, že žlučnickový záchvat v pravou chvíli je co do pravděpodobnosti opravdu zázrak). Navíc, na rozdíl od Arnalda, který sice byl vězněn, ale krátce, Rupescissa prožil ve vězení desítky let, ovšem přitom právě tam začal psát svoje nejproslulejší traktáty a ty se dostávaly do světa. Ne všechny, nicméně řada z nich vyšla postupně v různých jazycích.

Originalita Rupescissy spočívala v jeho tvrzení, že vládu Antikrista (kladl ji do let 1365–1370) lidstvo sice přečká podle očekávání s pomocí Boží, ale samo může rovněž nemalou měrou přispět k dílu své záchrany. To byl základ jeho úvah. Podle nich je k přežití zapotřebí peněz a zdraví. Proto mimo jiné napsal spis, jak vyrábět zlato alchymickou transmutací, kde tvrdil, že nebude nic skrývat (ovšem nebylo co). Mnohem vlivnější, pro další vývoj skutečně klíčové, bylo jeho dílo *De consideratione quintae essentiae omnium rerum*, v němž se věnoval otázce zachování zdraví. V klasické podobě měla být *quinta essentia* (dále používáme

českou verzi, tedy kvintesence) substancí světa supralunárního, jak soudil Aristotelés, zatímco náš, sublunární svět, stál na čtveřici elementů (voda, oheň, země a vzduch). Především však se tyto elementy mohly vzájemně proměňovat, což byl základ všech probíhajících dějů, zatímco kvintesence byla věčná, neměnná. Podaná pak vhodnou formou lidem, alespoň v malém množství, by patrně přinejmenším zpomalila onu proměnu elementů projevující se navenek nemocmi, upevnila by zdraví a zkvalitnila život – samozřejmě pouze na dobu, kterou Bůh určí, což Rupescissa neopomínal dodat.

Podstatné a nové v jeho úvahách bylo, že svět vesmírný a pozemský nejsou dokonale oddělené, takže se kvintesence v malém množství přece jen dostává ze supralunárního prostoru na zem. Našel ji v podobě preparátu vyráběného destilací vína. Byl to on, kdo dosavadní název alkoholu, *aqua vitae*, opustil, a psal o kvintesenci, která se stala jedním z pilířů medicíny. Kromě čisté začal připravovat kvintesenci z bylin, později také z kovů. V prvním případě to byly prostě extrakty, což s bylinami není problém, ovšem s kovy to snadné není. Tak kvintesence zlata se měla vyrábět zhášením rozžhavených zlatých plíšků v alkoholu. Toto byl nový trend v medicíně, kořen iatrochemie, který zaznamenal mimořádný úspěch. Přípravu řady kvintesencí, právě kovy nevyjímaje, popsal například Andreas Libavius (po 1555–1616) ve svém proslulém díle *Alchemia* z roku 1597.

Rupescissa byl tedy skutečně průkopníkem nových myšlenek a nových přístupů. Jak soudí DeVun, byla to originalita mnichových úvah, která vedla k tomu, že sice byl vězněm, ale směl studovat (i když ne vždy) a hlavně psát. Jeho spisy se podle všeho těšily i skrytému zájmu církevních autorit, které jistě neměly radost z vyhlídky na příchod Antikrista, když navíc jejich vězeň jakoby byl dobrým prorokem. Třeba předpověděl dosti přesně válku Francie a Anglií, která pak trvala sto let. Proto se tato díla dostávala za zdi klášterních vězení. Na Rupescissovy úvahy medicínské navázaly další generace a slavný mnich je dnes díky svým kvintesencím pokládán za skutečného zakladatele iatrochemie. Ale navázaly na něj i další generace náboženských mystiků (např. chiliastů).

Potud alespoň náznak šíře záběru recenzované knihy, k níž lze uvést jen drobnou výtku v pasáži věnované minulosti alchymie. Není pravda, že egyptské papyry Leiden X a Stockholm (3. stol. n. l.) jsou alchymické. Jde o řemeslnické receptáře, kde není slova o transmutaci kovů, ale o jejich napodobování, takže zde najdeme například návod nadepsaný „Padělání zlata“, dokládající, že neznámý autor si byl vědom svého počínání. Slavný arabský alchymista se nepíše al-Rází, nýbrž ar-Rází, jak recenzenta poučili arabisté. Nicméně forma al- tvrdošíjně přežívá i ve vědecké literatuře.

L. DeVun je zaměřením historik, čemuž odpovídá obsah jeho knihy soustředěný na náboženské a filosofické názory Rupescissovy a na symbolickou stránku alchymie. Alchymické spisy tohoto mnicha s jejich návody na umělou výrobu

zlata zatím čekají na hluboký a fundovaný rozbor. V každém případě však je recenzovaná knihy svým širokým záběrem jedním z významných příspěvků studiu pozdně středověké kultury, filosofie a náboženství.

VLADIMÍR KARPENKO

ZPRÁVY

Jiří Raboch, Alan Gintel a Rita Hildprantová (eds.). S anděly nad hlavou. K poctě psychiatra profesora MUDr. Vladimíra Vondráčka, DrSc., 1895-1978. Praha, Gasset, 2015, 255 s., 44 obrázků a fotografií 44. ISBN 978-80-87079-45-4.

Název editoři zvolili podle Vondráčkova citátu z jeho vystoupení při oslavě jeho pětasedmdesátin a vydali ji k 120. výročí Vondráčkova narození.

Profesor Vondráček za svůj život obsáhl tři obory: farmakologii, klinickou psychologii a psychiatrii, které se věnoval nejdéle. O jeho akademické kariéře svědčí to, že byl dvojnásobný docent (farmakologie a lékařské psychologie) a dvojnásobný mimořádný profesor (pro stejné obory) Univerzity Karlovy. Teprve roku 1962 získal vědeckou hodnost doktora lékařských věd (DrSc.) na základě obhajoby disertační práce. Přitom už od poloviny 50. let, kdy se „velké“ doktoráty sovětského typu zaváděly, řada vědců jej dostala bez předložení disertace, jak by si jistě

zasloužil i Vondráček. Pokud kalendárium životní cesty v knize uvedené je přesné, do řádné profesury ho žádný československý prezident nejmenoval, což je při nejmenším podivné. S Univerzitou Karlovou byl Vondráček svázán v různých funkcích a v různých ústavech 50 let.

Knihy má 5 kapitol. Předchází jim malá úvaha o velké osobnosti V. Vondráčka z pera Jiřího Rabocha. První kapitola dala název celé knize. Obsahuje již zmíněné kalendárium, údaje o Vondráčkově rodině, o Vondráčkových učitelích, o přátelích, o druhém Vondráčkově domovu – Senohrabech, letním venkovském sídlu a v podstatě nekrolog napsaný profesorem Dobiášem. Druhá kapitola „Očima druhých“ jsou v podstatě vzpomínky Vondráčkových žáků. Třetí kapitola je nazvána Vondráčkovy texty z pozůstalosti, je nejobsáhlejší a zřejmě obsahově nejvýznamnější. Čtvrtá kapitola je dokument – úvahy o pokroku psychiatrie. Závěrečná 5. kapitola je věnována Vondráčkovu nástupci prof. J. Dobiášovi. Editoři knihy udělali dobře, že v poznámkách vysvětlili významy odborných

a psychiatrických termínů a příslušných osobností medicíny, jichž je kniha plna.

Dávny čtenář Vondráčkových memoárů na dobu 1895–1945 knihu laickým i odborným čtenářům vřele doporučuje. Jjí obsah je velmi poučný a odstraní některé staré názory na psychiatrii a na „blázný“ vůbec.

J. JINDRA

Šarlatáni v centru pozornosti

Tina Asmussen – Hole Rößler (eds). Scharlatan! Eine Figur der Relegation in der frühneuzeitlichen Gelehrtenkultur. Zeitsprünge. Forschungen zur Frühen Neuzeit, 17, 2013, Heft 2/3, s. 122–368.¹

Zeitsprünge je časopis zaměřený na bádání o raném novověku, jehož vydavatelem je Forschungszentrum Historische Geisteswissenschaften se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem. Některá jeho monotematická čísla se obrací velmi zásvěceně i k problematice spadající do rámce dějin vědy – to ostatně už před několika roky dokázal sborník přibližující fenomén učené polemiky v raném novověku.²

Další z monotematických čísel časopisu

je opět takového druhu. Zaměřuje se na obohacení raně novověkého diskursu tehdejší vzdělanecké společnosti o figuru šarlatána, jež byla užívána k zesměšnění a difamací osob, které se sice do tehdejší „res publica litteraria“ hlásily, ale podle názoru jiných do ní nepatřily a bylo třeba se proti nim ostře vymezit. Vzdělanecká elita si v době, kdy se rodila představa o budoucí exaktní vědě, prostřednictvím této figury sama vytvářela představu o svých nosných mezích a oddělovala se vědomě od zástupů tehdejších mastičkářů, prodavačů lektvarů, chiromantů, tvůrců horoskopů a kartářů. To byla však jen jedna strana mince, protože figura šarlatána se mohla stát velmi mocnou zbraní i při očerňování osobností, s nimiž si někdo potřeboval vyřídit účty nebo které prostě jejich doba nebyla schopna/ochotna pochopit. Hole Rößler ve své vstupní studii rozeznává tři hlavní typy figury šarlatána používané v 17. století: outsidera, stojícího mimo hlavní proud, vetřelce, který představuje nekalou konkurenci, a konečně renegáta, který vědomě zrazuje vědecký pokrok. Konkrétní dobové užívání této figury blíže specifikuje studie Tiny Asmussen, která se zaměřuje na tvrdé odsudky alchymistů z pera jezuitského učence Athanasia Kirchera (1602–1680). Jessica Korschanowski se věnovala ve studii nazvané „Mundus vult decipi“ způsobům zobrazování mastičkářů a podobných profesí v nizozemské žánrové malbě 17. století.

Další autoři sborníku se pak zaměřují na některé osobnosti, na které padlo v jejich době podezření ze šarlatánství. Tak je tu konkrétně rozebírán Leonhard Thurneysser zum Thurn (1531–1596), osobní lékař braniborského kurfiřta Johanna Georga, který byl zesměšňován

¹ Zprávu zveřejňuje DVT znovu, protože v minulém čísle byla bohužel otištěna neúplně.

² Kai BREMER – Carlos SPOERHASE (eds). Gelehrte Polemik. Intellektuelle Konfliktverschärfungen um 1700. *Zeitsprünge. Forschungen zur Frühen Neuzeit*, 15, 2011, Heft 2/3, s. 107–440.

hlavně kvůli svým diagnostickým metodám, spojeným s vyšetřováním moči pacienta (autorem studie o něm je Tobias Bulang), známý merkantilista v habsburských službách Johann Joachim Becher (1635–1682), který byl zároveň horlivým alchymistou (studie Michaela Lorbera) či průkopník letectví Tito Livio Burattini (1617–1681), který působil na dvoře polského krále Vladislava IV. Wasy (o něm píše Hania Siebenpfeiffer). Klara Vanek ve své studii rozebírá anonymní spis „Macchiavellus Medicus“ z konce 17. století, v němž se dávaly rady lékařům, jakým způsobem dostat ze svých pacientů co největší zisk;

jde tedy o téma, které je nám důvěrně známé ne-li z vlastní zkušenosti, pak tedy jistě z Moliérova Zdravého nemocného, který měl ostatně premiéru v roce 1673. Sympatický sborník vesměs mladších autorů otevírá nečekaný pohled na období, které se snažilo v pohledu na svět smířovat či alespoň sblížovat velké teorie, odvozené často z úctyhodných kosmologických a světonázorových konstrukcí, se světem drobných, každodenních poznatků, k nimž se dopracovávali praktici pracující s ohněm, vodou i lidským tělem.

A. KOSTLÁN

Recenzní řízení v roce 2015

Studie a sdělení podléhají anonymnímu recenznímu řízení. Každý text je hodnocen alespoň dvěma odborníky, na základě jejich posudků rozhoduje redakční rada časopisu o podmínkách publikování odevzdaného textu. Recenze jsou interním materiálem redakce a jsou archivovány. Jmenný seznam spolupracujících externích recenzentů (tj. mimo členy redakční rady) je zveřejněn za celý ročník.

V ročníku XLVIII, 2015, kromě členů redakční rady na recenzním řízení externě spolupracovali:

Mitchel G. Ash (Univerzität Wien, Rakousko)
 Bohdana Divišová (Univerzita Karlova v Praze)
 Pavel Drábek (Roztoky u Prahy)
 Pavel Ferkl (Praha)
 Petr Hadrava (Astronomický ústav AV ČR)
 Ivan Jakubec (Univerzita Karlova v Praze)
 Hynek Janoušek (Univerzita Karlova v Praze)
 Antonín Kostlán (Ústav soudobých dějin AV ČR)
 Ladislav Kvasz (Univerzita Karlova v Praze)
 Josef Smolka (Praha)
 Stanislav Sousedík (Univerzita Karlova v Praze)
 Jan Surman (Univerzität Wien, Rakousko)
 Antonín Šíma (Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem)
 David Tomíček (Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem)
 Josef Zumr (Masarykova univerzita v Brně)